

اینترنت و دسترسی به خدمات مرجع و متن کامل منابع اطلاعاتی

حمید محسنی^۱

چکیده: با نگاهی اجمالی به منابع و متون کتابداری و اطلاع‌رسانی و مقالاتی که در سمینارها و کنگره‌های بین‌المللی در حوزه اطلاع‌رسانی ارائه شده است تأثیر روزافزون اینترنت بر خدمات و فعالیت‌های کتابخانه‌ای روزبه‌روز مشهورتر و قوی‌تر احساس می‌شود. موضوع کنفرانس ابفلا در ترکیه "کتابخانه‌های آینده" بوده و مقالات متعددی در مورد اینترنت و تأثیر آن بر فعالیت‌های گوناگون اطلاع‌رسانی ارائه شده است. پیش‌بینی می‌شود خدمات پست الکترونیکی که از پر استفاده‌ترین خدمات اینترنت محسوب می‌شود کار مبادله پستی میان بیش از ۵۰ میلیون نفر را در ۱۹۹۶ در برگیرد. و این اقدام پستی شامل پیام، فایل، متن کامل مقاله، تصاویر و تقریباً هرگونه افلام دیگری است که قابل تبدیل به علائم رایانه‌ای باشند. در این مقاله سعی شده است به اجمال به تأثیر اینترنت بر دسترسی به خدمات مرجع و متن کامل منابع اطلاعاتی اشاره شود.

رشد روزافزون تولید اطلاعات و کنترل آن و اهمیت اطلاعات در تصمیم‌گیری و مدیریت جوامع، و همزمان با آن پیشرفت حیرت‌انگیز تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات از عوامل بسیار اساسی بوده است که تأثیری شگرف بر خدمات مرجع گذاشته است.

اهمیت تأثیر تکنولوژی ارتباطات و اطلاعات بر خدمات مرجع از این دیدگاه قابل تأمل است که بدون استفاده از این ابزار قدرتمند امکان کنترل این حجم عظیم اطلاعات احتمالاً غیرممکن است.

۱. کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی مرکز اطلاع‌رسانی جهادسازندگی

اگر ذخیره الکترونیکی اطلاعات سرآغاز انقلاب در خدمات مرجع محسوب شود باید گفت استفاده وسیع از اینترنِت در سال‌های اخیر در انتقال اطلاعات و اتصال شبکه‌های عظیم اطلاعاتی به یکدیگر قابلیت عظیمی به خدمات مرجع بخشیده است برای مثال، امروزه بسیاری از اطلاعات علمی، فنی و تجاری، و ... وجود دارد که بدون دسترسى به اینترنِت استفاده از آن میسر نیست. همچنین اینترنِت این امکان را به کتابدار مرجع داده است که به‌طور همزمان در بسیاری پایگاه‌های اطلاعاتی که در سراسر دنیا پراکنده‌اند کاوش کند و با استفاده از نظام‌های فرامتنی و فرارسانه‌ای از یک پایگاه به پایگاه دیگر برای جست‌وجوی اطلاعات پرداخته و اطلاعات بازیابی شده را به رایانه شخصی یا هر محل مورد نظر دیگر منتقل کند یا با استفاده از پست الکترونیکی استفاده‌کنندگان می‌توانند به جای تماس تلفنی یا کتابدار مرجع در بسیاری از موارد سوالات مرجع خود را در هر زمانی که راحت‌تر باشند و فرصت داشته باشند انجام دهند، و لازم نیست که حتماً با کتابدار مرجع گفت‌وگوی مستقیم داشته باشند. از طرف دیگر، کتابداران مرجع نیز با توجه به اینکه پیام‌ها به‌طور خودکار توسط رایانه دریافت می‌شود فرصت کافی برای تهیه پاسخ داشته و متقابلاً پاسخ مناسب را در زمان مناسب از طریق پست الکترونیکی ارسال دارند.

ضمناً با توجه به اینکه در نظام‌های پست الکترونیکی اینترنِت این امکان وجود دارد که پیام، فایل و یا هرگونه اطلاعات دیگر، برای افراد بی‌شماری که به صورت گروه‌های الکترونیکی به علایق مشترک موضوعی تعریف شده‌اند ارسال شود، بر روی خدمات اشاعه اطلاعات گزیده کتابخانه می‌تواند تأثیری شگرفی داشته باشند. در این صورت کتابدار مرجع، متخصص موضوعی مرجع، یا حتی پایگاه‌های اطلاعاتی که استراتژی‌های کاوش در آن فقط یک بار در رایانه ذخیره می‌گردد و با هر بار روزآمد شدن پایگاه، استراتژی‌های مربوط خود به خود فعال می‌گردد، با تعریف گروه‌های الکترونیکی با علایق مشترک موضوعی می‌توان فایل یا اطلاعات بازیابی شده را برای این افراد با نشانی‌های مختلف فرستاد، بدون اینکه لازم باشد عملیات متفاوتی برای ارسال اطلاعات مربوط برای هر کدام از اشخاص مشترک انجام شود.

دسترسى به مقالات و متن کامل منابع اطلاعاتی

الف. نگرش "دسترسى" به اطلاعات در مقابل "نگهدارى" آن

افزایش روزافزون انتشارات، به‌طوری که هیچ کتابخانه‌ای حتی در یک زمینه موضوعی خاص نیز قادر به پاسخگویی به نیازهای مراجعان خود نمی‌تواند باشد، و همچنین کمبود منابع مالی برای تهیه منابع اطلاعاتی و از طرفی دیگر ظهور و به‌کارگیری تکنولوژی نوین در خدمات

کتابخانه‌ای سبب شده است که نگرش "دسترسی" به منابع اطلاعاتی در مقابل "نگهداری" منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌ها روز به روز از اهمیت بیشتری برخوردار شود.

امروزه "دسترسی" به منابع اطلاعاتی که در نقاطی بسیار دورتر از استفاده‌کننده نهایی قرار دارد با کمک تکنولوژی‌های نوین اطلاع‌رسانی با سرعت بسیار زیادی امکان‌پذیر است. اما تأثیری که خدمات اینترنت در "دسترسی" به منابع اطلاعاتی گذاشته است شاید به تنهایی با دستاوردهای گذشته تکنولوژیکی در این زمینه رقابت کند:

- هزینه‌ارزان ارسال اطلاعات از طریق اینترنت؛

- دسترسی به شبکه‌های وسیع رایانه‌ای که به ارائه اطلاعات به صورت رایگان یا با دریافت هزینه می‌پردازند. این اطلاعات ممکن است فهرست کتاب‌های موجود در کتابخانه‌ها باشد و یا راهنمای تلفن، راهنمای سمینارها، کنفرانس‌ها و هر نوع اطلاعات دیگری که احتمالاً از طریق این شبکه‌ها ارائه شود. برای مثال فهرست مشترک پیوسته OCLC در بردارنده ۲۸ میلیون رکورد اطلاعات کتابشناختی است که توسط بیش از ۱۶۰۰۰ کتابخانه مورد استفاده قرار می‌گیرد. از طریق این فهرست مشترک هر ساله کتابخانه‌ها بیش از ۲۲ میلیون عملیات فهرست‌نویسی و ۶ میلیون مورد امانت بین کتابخانه‌ای انجام می‌دهند.

- جست‌وجوی اطلاعات به صورت فرامتنی^۱ از طریق برنامه WWW^۲ یا به صورت فرارسانه‌ای از طریق برنامه موزائیک^۳.

با استفاده از این برنامه‌ها جست‌وجوگر می‌تواند از یک پایگاه به پایگاه دیگر برای کاوش اطلاعات به صورت فرامتنی یا فرارسانه‌ای اقدام کند و اطلاعات مورد نیاز خود را که ممکن است شامل فایل، متن، تصویر، صدا، یا هر رسانه دیگری باشد به رایانه شخصی خود منتقل کند.

- ضمناً از آنجایی که اطلاعات بسیار وسیع و متنوعی بر روی اینترنت قابل دسترسی است که ممکن است توسط استفاده‌کننده ناشناخته باشد یا نشانی دقیق میزبانی که به ارائه آن خدمات خاص می‌پردازد ناشناخته باشد برنامه‌های گوناگونی از قبیل "آرکای"^۴، "ویس"^۵، و... طراحی شده است که امکان دسترسی آسان به این خدمات را فراهم می‌کنند.

ب. دسترسی به مجلات و منابع الکترونیکی

روند روبه رشد عناوین مجلاتی که از طریق الکترونیکی قابل دسترسی است و همچنین

1. Hypertext

2. World Wide Web

3. Mosaic

4. Archie

5. WAIS (wide Area Information Service)

قیمت روبه افزایش مجلات چاپی سبب شد که از یک طرف ناشران مجلات به تولید محصولات خود به صورت الکترونیکی بپردازند و از طرف دیگر کتابخانه‌ها نیز با کمک تکنولوژی پیشرفته اطلاعات و ارتباطات خود به فکر چاره‌جویی برآیند و با اشتراک منابع، بسیاری از اطلاعات خود را از کتابخانه‌های دیگر دریافت کنند و عملاً به مبادله اطلاعات بپردازند. چون دسترسی به منابع دیگر کتابخانه‌ها تقریباً به همان راحتی است که دسترسی به منابع موجود در کتابخانه‌های محلی. از طرف دیگر، کارگزاران اطلاعات نیز با توجه به نیاز مشتریان و با استفاده از تکنولوژی نوین ذخیره و انتقال اطلاعات با پیشرفت‌ها و دستاوردهای روز هماهنگ شده و به ارائه خدمات اطلاع‌رسانی به افراد، کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی مشغولند. هر چند که بسیاری از این کارگزاران، منابع اطلاعاتی خود را به صورت الکترونیکی ذخیره نکرده‌اند ولی روند روبه تزاید ذخیره الکترونیکی منابع اطلاعاتی و دسترسی به آن از طریق خدمات پیوسته عامل بسیار مؤثری در تغییر نگرش کتابداران و کتابخانه‌ها در خرید مجلات است. برای مثال UNCOVER سرویس تحویل اسنادی است که از طریق اینترنت می‌توان به فهرست مندرجات حدود ۲۰۰۰۰ عنوان مجله در زمینه علوم، تکنولوژی، پزشکی و علوم انسانی و... دسترسی داشت و متن کامل مقاله کمتر از ۲۴ ساعت قابل دسترس است. لازم به ذکر است که جست‌وجو در فهرست مندرجات آن مستلزم پرداخت هیچ هزینه‌ای نیست و فقط سفارش دریافت متن کامل مقاله مستلزم پرداخت هزینه است. از اینرو افراد، کتابداران و کتابخانه‌ها می‌توانند به جای اشتراک کامل مجله به صورت چاپی یا الکترونیکی به کاوش موضوعی یا کاوش در مجله خاص و مورد نظر خود پرداخته و فقط برای مقاله‌ای که به آن نیاز دارند هزینه پرداخت کنند.

خدمات Article First و Content First دو نوع از خدماتی است که توسط OCLC ارائه می‌شود و می‌توان از طریق کاوش پیوسته به مقالات مجلات دسترسی پیدا کرد. لازم به ذکر است که از میان ۱۰۰۰ مشترک مجله OJCT حدود ۴۰ درصد مشترکین از طریق اینترنت با سیستم ارتباط برقرار می‌کنند، و نیز کاوش در فهرست مندرجات مجلات از طریق اینترنت رایگان است و اخیراً از طریق پست الکترونیکی اینترنت برای تمامی مشترکین، فهرست مندرجات مجله به محض انتشار توزیع می‌شود.

قابل ذکر است که بسیاری از خبرنگارها و مجلات هستند که فقط به صورت الکترونیکی چاپ می‌شوند و معادل چاپی ندارند و برای مشترکین رایگان یا با دریافت هزینه از طریق خدمات پست الکترونیکی اینترنت ارسال می‌شود. یا حتی بسیاری از افراد با عضویت در شبکه

گروه‌های الکترونیکی که با علائق موضوعی خاصی دورهم جمع شده‌اند بیشتر مقالات جدید را از طریق اینترنت دریافت می‌کنند و متخصصین به مبادله اطلاعات می‌پردازند بدون اینکه مقاله مربوطه نخست در مجله‌ای چاپ شده باشد.

ج. یکپارچگی نظام‌های خدمات مرجع با تحویل متن کامل مقالات از طریق اینترنت:

شاید یکی از مهمترین تحولات در صنعت اطلاعات یکپارچگی نظام‌های خدمات مرجع با دریافت متن کامل مقالات استناد شده باشد که از یک طرف از جست‌وجوی چند مرحله‌ای جلوگیری به عمل می‌آورد و از طرف دیگر با اتصال به چندین نظام تحویل اسناد، شیوه‌های مختلف این نظام‌ها برای ارسال سند و قیمت‌ها مقایسه شده و استفاده‌کننده با انتخاب بهترین شیوه دلخواه، درخواست متن کامل مورد نظر را می‌کند. برای مثال، در بعضی از خدمات اطلاع‌رسانی، استفاده‌کننده اطلاعات به کاوش در پایگاه‌های اطلاعاتی که فقط مشخصات کتابشناختی و چکیده‌ای از مدرک مورد نظر را ارائه می‌دهد می‌پردازد و برای دریافت متن کامل مدرک مورد نظر، نظام وی را به کارگزاران مختلف در سراسر دنیا ارجاع می‌دهد. برای مثال، نظام OCLC مشتریان خود را برای دریافت متن کامل مدرک دلخواه به کارگزاران مختلف اطلاعات در سراسر دنیا متصل می‌کند. در این نظام، شیوه انتقال مدرک و قیمت هر کدام دقیقاً مشخص شده است و جست‌وجوگر اطلاعات با توجه به اولویت‌های خود شیوه انتقال و کارگزار مطلوب را انتخاب می‌کند و نظام به‌طور خودکار از طریق اینترنت تقاضای جست‌وجوگر را به کارگزار مورد نظر منتقل می‌کند.

ضمناً خدمات دیگری وجود دارد که به محض انتشار مجله، فهرست مندرجات آن وارد نظام می‌شود و جست‌وجوگر ابتدا در فهرست مندرجات به کاوش می‌پردازد. برای دریافت مقاله مورد نیاز به‌طور همزمان می‌تواند اقدام کند. برای مثال، در نظام UNCOVER، کاوش در فهرست مندرجات از طریق اینترنت صورت می‌گیرد و مستلزم پرداخت هیچ‌گونه هزینه‌ای نیست و فقط هنگام درخواست متن کامل مقاله است که هزینه آن باید پرداخت شود. در صورتی که مقاله‌ای قبلاً به صورت الکترونیکی برای شخصی یا کتابخانه‌ای ارسال شده باشد و در نظام موجود باشد به محض درخواست، مقاله در عرض کمتر از یک ساعت برای درخواست‌کننده ارسال می‌شود. در مورد بقیه مقالات، درخواست‌کننده، در عرض کمتر از ۲۴ ساعت به مقاله مورد نیاز دسترسی خواهد داشت.

1. Sheldon, Tom. Lan Times Encyclopedia of Networking, Osborne: McGraw- Hill, 1994.
2. Hahn, Harley. The Internet Complete Reference. Osborne: Mc Graw- Hill, 1994.
3. Whittaker, Martha. UNCOVER: The Article Access Solution. MLA (Bulletin of the Medical Library Association. 82 (2), 1994, p.181-182.
4. Kinder, Robin. Librarians on the Internet: Impact on Reference services. New York: the Haworth press, Inc. 1994